

BERNDT ÖHMAN*

Kampen om löntagarfonder — en kommentar

Erik Åsard, statsvetare från Uppsala, har skrivit en bok om löntagarfundsutredningen, *Kampen om löntagarfonderna* (Norstedts 1985). Som inblandad i utredningen ska jag inte recensera vad Åsard skriver om utredningen, men jag vill ge en del kommentarer till hans diskussion om möjligheterna till en kompromiss i fondfrågan.

Bokens tema är hur fondutredningen gick från samtal till sammanbrott. Frågan är om det fanns några reella kompromissmöjligheter i (eller utanför) fondutredningen. Åsard driver tesen om en tövädersperiod vintern och våren 1980 och diskuterar sedan olika förklaringar till varför utredningen sprack. Innebörden av denna tes har av flera recensenter tolkats som att en kompromiss var möjlig under åren 1978–80 och inom utredningen särskilt våren 1980. Åsard har dock i repliker hävdad att tövädersten inte skall tolkas så kategoriskt. Uttrycksättet må diskuteras, men jag har, liksom recensenterna, en annan syn på både tövädret och orsakerna till att ingen kompromiss ingicks¹.

Åsards framställning avser i första hand spelet kring fondutredningen och är inte någon egentlig analys av fondfrågan. Vi skiljer oss förmodligen åt en del i tolkningen av LO-förslagen, men Åsard använder genomgående mitt sätt att strukturera analysen av fondfrågan — mål, omfattning, finansiering och fondkonstruktion, d v s placeringspolitik, ägandeformer och organisation, där varje punkt givetvis kan ytterligare detaljgranskas². Någon sakgranskning av förslag och argument görs inte men vore väl befogad på några ställen. Det gäller t ex det underförstådda sambandet mellan låglönesatsningar och högvinstföretag (s 31) — förmodligen avses ett samband mellan likalönsprincipen och vinster i högproduktiva företag. Ett annat exempel (s 85) är refererade tankar på att köp av aktier skulle innebära ökad tillgång på riskkapital, som skulle innebära ökad kapitalbildning

d v s ökat sparande — en logik som inte borde accepteras okritiskt.

Analysen av sakfrågan är viktig i en bedömning av möjligheterna till en kompromiss. En grundläggande fråga måste nämligen vara: kompromiss om vad? Det räcker inte att säga en kompromiss om löntagarfonder, eftersom dessa kan ha så olika omfattning och utformning. Jag har här skiljt på fonder på systemnivå (av LO-modell) och fonder på reformistisk nivå, en distinktion som Åsard accepterar. Själva ordet löntagarfonder kom emellertid efterhand alltmer att bara avse LO-förslagen.

Avgörande för bedömningen är naturligtvis hur vi tolkar förslagen från LO — jag tänker på de tre huvudrapporterna LO 1976, LO/SAP 1978 och LO/SAP 1981. Jag har tolkat dem som mycket långtgående, således på systemnivå. Jag har vidare betraktat LO/SAP 1981 som lika långtgående som LO 1976 och det ursprungliga Meidnerförslaget. Det finns tekniska skillnader. En är att förslaget 1981 har en lönebaserad avgift. Det kan tolkas som en uppmjukning — ökad tonvikt på kapitalbildningsmålet — men innebär också, faktiskt, att fonderna får en snabbare uppbyggnad (än annars). En annan skillnad är att fondernas aktieägande byggs upp genom köp 1981, men genom aktieemissioner 1976 — men *hur* aktierna förvärvats är av mindre betydelse ur makt-synpunkt. Det är möjligt att Åsard bedömer förslagen som mindre långtgående, i

* Fil dr vid Statistiska Centralbyrån, Stockholm.

¹ Hans Bergström i *Nerikes Allehanda* 1985-06-13, Bert Levin i *SvD* 1985-07-10, med svar av Åsard 1985-07-23, Nils Henrik Schager i *SAF-tidningen* 1985, nr 18, med svar av Åsard i nr 20 och replik av Schager i nr 22, Erland Waldenstrom i *Svensk tidsskrift* 1985, nr 6.

² Åsards hänvisning till svåråtkomliga promemori- or inom fondutredningen gör det onödigt svårt för den intresserade lasaren. Analys-schemat återfinns i flera av mina uppsatser och böcker, t ex i *Fonder åt en marknadsekonomi*, SNS 1982.

varje fall synes han dela en vanlig uppfattning att förslagen successivt tonades ner. Här menar jag att den viktiga skiljelinjen, kvantitativt och kvalitativt, går mellan LO/SAP 1981 och fondpropositionen hösten 1983. De nuvarande fonderna kan därför inte användas för en direkt bedömning av de tidigare LO-förslagen³.

Från näringslivet och borgerligheten fanns under 1970-talet ett betydande intresse för reformer vad avser ägandespridning, vinstdelning och medinflytande i förslagen. En del av förslagen hade både karaktären och benämningen av fonder, om än annorlunda än LO-förslagen, och 1978 genomfördes ett fondförslag från Gösta Bohman i riksdagen. Moderaterna kan alltså sägas ha godtagit fondtanken. Det är föga uppseendeväckande – vi har ju massvis av fonder i Sverige – och innebär inte att de skulle vara för löntagarfonder enligt LO-modell. Men det illustrerar behovet av att precisera vad man menar med fonder.

Den mest markerade reformviljan på detta håll visades av folkpartiet, som också tog initiativet till fondutredningen och framlade en del reformförslag. Det var samtidigt klart att folkpartiet avvisade de långtgående LO-förslagen – både 1976 ("papperskorgen") och 1981 (i fondutredningens slutrapport). Dess rapport 1978 skisserade också ett fondsystem av helt annan karaktär än LO-förslagen. Att sålunda samtidigt förespråka reformer och avvisa LO-förslagen är i och för sig inte inkonsekvent, men intrycket kunde bli sådant och folkpartiet har, även av de egna, anklagats för att vackla mellan olika ståndpunkter. På reformistisk nivå – eller sakfrågenivå som Åsard kallar det – skedde också förändringar, som till en del motiverar kritiken. Reformivern var stark under 1970-talet – exemplifierad i en motion 1974 och en rapport om löntagarfonder 1978 – och drevs intensivast av Carl Tham, ledamot av fondutredningen från februari 1976 till november 1978. Under 1980-talet har reformivern dämpats.

Det är sannolikt att Tham gick längre i sin reformiver än partiet önskade. Frågan är vilka kompromissmöjligheter som fanns under perioden 1978–80, i själva fondutredningen fr a under våren 1980.

Det måste här, tydligare än vad Åsard gör, betonas att svaret beror på vad kompromissen skulle avse. Om det hade avsett (d v s om LO-accepterat) ett reformistiskt förslag – med bl a Waldenströmsrapporten och folkpartipromemorian som tänkbara utgångspunkter – så hade det enligt min bedömning funnits goda chanser till en uppgörelse. Nu vidhöll LO sina långtgående ambitioner och då blev det, som vi vet, ingen kompromiss, eftersom de borgerliga inte accepterade fonder på systemnivå.

Den centrala frågan blir då vilka möjligheter som fanns att (s) och LO kunde enas om att acceptera reformer av ett slag som jag utan anspråk på originalitet, snarare med anspråk på god representativitet för en bred opinion, skisserat i Fonder i en marknadsekonomi. Med tanke på partiopinionen – som naturligtvis varit ännu mer positiv till sådana reformer om LO och partiledning hade stött dem – borde det ha funnits sådana möjligheter, men LO ville inte – som Lidbom bekräftat i en bok – av hänsyn till beslutet vid LOKongressen 1976. När LO-linjen uppenbarligen stod fast i utredningen 1980, bekräftad i LO/SAP-rapporten i januari 1981, kunde man bara konstatera att det finns inga kompromissmöjligheter och Allan Larsson, som ingalunda delade LO:s syn på fondfrågan men som ville ha ett snabbt resultat i utredningen, avgick i februari 1981.

Meidner-förslaget 1975 synes ha stimulerat debatten och resulterade i alternativa förslag från olika håll – dess avsikt var också att inspirera till debatt. När det kring 1980–81 visade sig att LO fortfarande förespråkade ett fondförslag på systemnivå blev resultatet att kritiken mot LO-förslaget fortsatte men också att intresset att diskutera reformer avtog. Vi fick en alltmer onyanserad diskussion för

³ När SIFO och andra mäter installationen till "löntagarfonder" borde detta beaktas, men så sker sällan. Ett nej till LO/SAP 1981 och ett ja till propositionen 1983 behöver inte innebära en inkonsekvens eller en förändrad inställning – men tolkas ofta så. Något överraskande synes emellertid opinionen vara lika negativ till båda förslagen. En förklaring kan vara att man tolkar propositionens förslag som "ett första steg" mot ett större system.

eller mot löntagarfonder. Situationen var inte gynnsam för dem som försökte driva en inte fullt så förenklad debatt och diskutera reformer med särskild inriktning på ägande och inflytande i näringslivet. Att diskutera ekonomisk demokrati synes i dag föga opportunt men det är en debatt som bör hållas vid liv i ett demokratiskt samhälle.

Den reformiver och öppenhet som näringsliv och borgerlighet ännu visade 1980 kan bara ha gällt reformiska förslag – det borde starkare ha betonats av Åsard. Motståndet mot förslag på systemnivå fanns även 1978–80 och var mycket tydlig i Waldenströmrapporten 1976. Kritiken mot fondsekretariatets skrivningar var bitvis hård, för att inte säga frostig, även under "tövådersperioden" våren 1980 – redan diskussionen kring studierapporten (SOU 1979:8) rörde starka motsättningar. Analysen av kompromissmöjligheterna borde därför mer ha inriktats på vad som hände mellan (s) och LO än vad som hände inom näringsliv och borgerlighet. Jag vill således inte tilldela kärnkraftsfrågan en roll som är "helt central" för att förklara vad Åsard kallar folkpartiets högervändning i fondfrågan våren 1980. En uppgörelse på systemnivå kunde rimligen inte ha kommit till stånd, alldeles oavsett kärnkraftsfrågan.

Denna betoning av systemaspekten betyder inte att vad som hände på reformistisk nivå saknar intresse. LO:s argumentation för fonder utsattes för en stark kritik och det underminerade tilltron till fonder även på reformistisk nivå – det gäller bl a folkpartiet som Hans Bergström vittnat om. Självfallet användes också fondfrågan i partitaktiskt syfte och jag har framhållit att kampanjen mot löntagarfonder hade inte bara med systemaspekten att göra utan också med valtaktik och ändrade uppfattningar på reformistisk nivå.

Åsard menar att systemaspekten förlovar i kraft "ju längre fram i tiden vi kommer och ju mer som arbetarrollen fjärrmar sig från sina tidigare fondförslag". Det kan enligt min uppfattning inte galla perioden fram till 1981. Frågan är hur man bedömer perioden därefter. Man kan då betona den begränsade karaktä-

ren i det fondförslag som antogs i december 1983. En saklig bedömning av förslaget "som sådant" motiverar knappast "det massiva borgerliga fondmotståndet". Jag har också, bl a i SAF-tidningen, kritiserat kampanjen mot löntagarfonder för överdriven kritik av detta förslag och vidhållit att det borde, även för liberalt orienterade partier, vara angeläget att diskutera ägande och inflytande i näringslivet⁴.

Det är ändå möjligt, menar jag till skillnad från Åsard, att se fondmotståndet 1983 (och senare) i ett systemperspektiv. Man kan se fondförslaget 1983 som "ett första steg" mot ett mer omfattande fondsystem. Det saknas inte underlag för en sådan tolkning – de "egentliga" avsikterna fanns dock dokumenterade i flera rapporter. Vad som krävs av fondmotståndet är emellertid att man tydligt skiljer på fondförslaget 1983 "som sådant" och som "ett första steg" mot ett mer omfattande system. Vad som är den "riktiga" tolkningen vet vi inte. Vi vet inte hur det blir efter 1990 och vi vet inte vad "det massiva fondmotståndet" betyder för att påverka utvecklingen och modifiera "de egentliga avsikterna".

Misslyckandet – i och utanför fondutredningen – att uppnå en kompromiss synes alltså ha föga att göra med själva "handläggandet". En kompromiss – eller snarare uppgörelse – på systemnivå var otänkbar. En uppgörelse på reformistisk nivå tilläts ej bli aktuell – visade det sig efter en del samtal och sonderingar – i varje fall ej före 1981. Kanske inte heller därefter och då minskade också intresset från borgerligt håll – med motivering att man inte längre vågade gå med på en uppgörelse i fondfrågan och att alla fondreformförslag tolkades som ett stöd för LO. Det intressanta med den tolkningen blir inte hur frågan hanterades utan varför parterna inte inriktade sig på en uppgörelse och då förskjuts intresset till sakfrågornas innehåll. Jag synes här göra en något annan bedömning än Åsard i bedömningen av fondfrågans ideologiska dimension

⁴ SAF-tidningen 1984, nr 7 och 33. Se också min skrift *Economic Democracy*, Högskolan i Örebro, 1985.

och därmed systemaspektens betydelse.

Min pessimistiska bedömning är inte en efterhandskonstruktion. När jag började arbetet i fondutredningen (i december 1975) hoppades jag på en reformistisk kompromiss, ett hopp som minskade med LO/SAP-rapporten 1978 (som föranledde mig att utforma några kritiska PM, en kritik som Hjalmar Mehr accepterade i en längre skrivelse till Olof Palme och Gunnar Nilsson). Mina förväntningar var där- efter dämpade. Våren 1980 – mitt under Åsards töväder – presenterade sekretariatet en serie promemorior som ledde till hårda diskussioner inom fondutredning- en. Jag hävdade då vid upprepade tillfäl- len inom sekretariatet att "det här går inte". Det gjorde det inte heller. Jag vill också tillägga, utan kritik av Åsard, att mina ambitioner som ordförande, från mars 1981, var uttalat begränsade – att slutföra utredningsarbetet, d v s princip- betänkandet och expertrapporterna. Jag ansåg att principbetänkandet borde

omarbetas och det skedde våren 1981. Det visade sig att det vid sammanträde i maj 1981 för första gången förelåg en klar majoritet kring ett textförslag till princip- kapitel, men fortfarande krav på föränd- ringar från näringslivets representanter. Jag tolkade detta som att en i sak väsentli- gen oförändrad inställning nu åtföljdes av en allt större misstro mot möjligheterna till kompromiss. Det var en i den mening- en hårdnande eller mer försiktig hållning från näringslivets sida. Min uppfattning är att även Waldenström kunnat accepte- ra detta textförslag med mycket små jus- teringar eller åtminstone kunnat betrakta det som underlag för en konstruktiv dialog om det kommit minst ett år tidigare och därmed vittnat om en öppen attityd. Slutet blev en slutrapport utan principka- pitel och förslag. Principkapitlet publice- rades av dokumentära skäl i annat sam- manhang (således ej som officiellt tryck!). Vilka förslagen var från parterna framgår av deras egna publicerade rapporter.